

ÁRPÁS KÁROLY

TÖPRENGÉSEK EGY MONOGRÁFIÁN

Képek az esőverte ablakon

Amikor egy költő alkotásaival, köteteivel foglalkozunk, akkor óhatatlanul föltevődnek a kérdések: hogyan helyezzük el ezeket az életműben, és hogyan értékeljük az életművet? Azért sem lehet ezeket válaszolatlanul hagyni, mert az olvasókon kívül fölteszi – fölteheti a szerző éppen úgy, mint a recenzens, a beszélgetőtárs, a bemutató, a barát vagy az ismeretlen befogadó; s a hiányzó válaszra a hallgatás nem lehet felelet. Miért kell dolgozni a Baka-monográfián?

Miért szükséges a Baka István-i életmű bemutatása és kritikai értékelése? Egyrészt, mert ez az életmű a dantei rengeteggel egy, amelyben szükségünk van a kalauzra! Hiszen ha megsejtjük az oeuvre, a tvórcsesztvo arányait, akkor természetesen elbizonytalanodunk – ám így jár ezzel a kalauz is: nem lehetünk sem vergiliusok, sem eckermannok! Másrészt azért is kellene egy monográfia, mert az olvasói/kritikusi befogadás sajátos valami. Elsősorban a jelenben gondolkodik, azaz olyan művek érdeklik, amelyeknek a szerzője újra és újra elkápráztathatja őt is, a befogadót is. Igen nehéz olyan életműre irányítani a figyelmet, amely – lezárulta miatt – kikerült a napi aktualitásból. Arról se feledkezzünk meg, hogy a könyvismertetések és kritikák mindig is többé-kevésbé az esztétikai/kritika-elméleti divatirányzatok függvényei. Nem lehet elvárni, hogy az időben lezárult életművekre tekintettel legyenek – hacsak nem megbotránkoztató módon –, hiszen a tanácsokkal segített művész már egyáltalán nem változtathat alkotói módszerein. Harmadrészt pedig azért is szükségszerű ez a monográfia, mert – amellet, hogy megteremtődtek a feltételei – nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a forgandó időben élünk. A költő meghalt, az életmű lezárult: milyen egyszerűek ezek a logikai ítéletek – s mennyire hihetetlen a kényszerű igazság: kilépett az időből. Mások ma is írnak, új verseket, új köteteket jelentetnek meg, s Baka István csak akkor lesz élő az irodalomtörténet számára, ha beszélünk róla, értelmezzük műveit, értékeljük hagyatékát.

A költő visszatérése mindig időigényes. Túl kell jutni az első állomáson, ti. hogy életművét csak kor-dokumentumnak fogjuk fel; s itt van óriási felelősége a kritikusoknak, az irodalomtörténészeknek. A felelőség és a kényszer nyomását viszont ellensúlyozza az a hit, amelynek lényege: Baka István életműve tartalmazza azokat az időtlen értékeket, amelyek biztosítják a feladat szépsége mellett annak megvalósulását, megvalósíthatóságát is.

Milyen kérdések merülnek föl a megírandó Baka-monográfia kapcsán? Csak je-

lezni szeretnék néhányat a sokból – s legkevésbé akarok a leendő monográfus személye elé követelményeket állítani.

Ez a megszülető munka nem lehet életrajz. A szerzőről ehhez túl keveset tudunk, hiányoznak a visszaemlékezések, a naplók, a levelezés – még csak kéziratos változata sem készült el, jegyzetei, adatai is hiányosak. Bár a rendelkezésre álló recepció többé-kevésbé pontos, ám egy ilyen jellegű dolgozathoz nem tartalmaz elégséges információt. Nem zárjuk ki annak valószínűségét, hogy valamikor birtokába kerülünk a lehető legteljesebb életrajzi anyagnak – de erre várunk időfecsérlés: sokkal időszerűbb a munka annál, hogy ezekre az adatokra várakozzunk. Tehát a megszülető monográfia nem lehet biográfia a szó igazi értelmében.

Az életmű darabjainak időrendi kezelése összeférhetetlennek tűnik a költő tudatosan komponált ciklikus szerkesztésével. Különösen a lírai alkotásokra igaz ez az axióma. Bakánál – akár Ady Endrénél – nem igen lehet kiindulni az alkotások időrendi sorrendjéből, mert az egész életművet éppen úgy (lásd TÁJKÉP FOHÁSSZAL), mint az egyes köteteket a ciklikus szerkesztés határozza meg. A létrehozott ciklusokat a költő csak a legritkább esetben bontotta meg. Ugyanakkor a kronológia megállapítása is kétséges, mert Baka nem datálta alkotásait, s környezetéből is csak visszaemlékezéseket nyerhetünk e tekintetben. Márpedig a kronológiai pontosság nélkül hogyan térképezhetjük föl a jellemző képek kialakulását, a Baka István-i megoldások sajátosságait, a szerzői motívumokat és a Baka-mitológia toposzait és archetípusait? A rendelkezésünkre álló adatok igen bizonytalanok és hézagosak, mert mit sem tudunk kezdeni a megjelenések adataival, sőt esetenként a szerzői közlések is tévesek lehetnek (például a VÁZLAT A VÉN CIGÁNYHOZ szerzői datálása hibás – „(1974)” –, mert az első közlés a Tiszatáj 1973/6. számában történt). S akkor nem is beszéltünk arról, hogy ritkán ugyan, de a költő megváltoztatta műveinek címét, vagy hogy több helyen is megjelentette ugyanazt a művét. Itt és ebben várjuk és kérjük a szerző közeli ismerőseinek emlékeztetését!

Nagyon fontos kérdés a monográfus kompetenciája szempontjából, hogy ismerjük-e kellő objektivitással az 1965-1995 közötti magyar irodalmat? Sem a „spenót” folytatása, sem Pomogáts Béla, Kulcsár Szabó Ernő, Rónay László, Madocsai László áttekintései vagy akár az UMIL akármelyik kiadása nem igazíthat el ebben a kérdésben. Hogyan értékelhetjük a költő életművét, ha nem tudjuk elhelyezni a kortársak között? Nem lesz-e vállalkozásunk eleve torzó – és várhatunk-e addig, amíg ezek a korszak-monográfiák megjelennek? Úgy vélem, vállalnunk kell a bizonytalanság kockázatát.

S akkor még nem beszéltünk a legfontosabb kérdéstről: milyen esztétikai alapvetéssel közeledjünk az életműhöz? Melyik művészetelméleti iskola tanításait használjuk vezérfonalként, milyen nézetek mellett kötelezzük el magunkat, hogy már a kezdeteknél elkerüljük a kritika buktatóit? Mit kezdjünk azzal, hogy a szerző

egyrészt konzervatív gondolkodású volt e tanok területén, másrészt nem foglalkozott az esetleges értelmezések széptani alapvetéseivel? Hol találhatjuk meg azt a konszenzust, amely a monográfia megszületését előlegezi, s amely elháríthatja az ab ovo elutasító véleményeket? Vajon melyik felfogáshoz csatlakozzunk, hogy dolgozatunk ne avuljon el már a szövegezés pillanatában, kockáztatva azt, hogy magunkkal rántjuk a mélybe a tárgyalt költőt is, életművével együtt? Nem magunkért félünk és óvatoskodunk – talán fölöslegesen is –, hanem a Baka-könyvtár sorsa izgat bennünket.

Annál is inkább, mert úgy tűnik: mégsem lehetetlen feladatra vállalkoznánk. Vannak olyan kezdemények, amelyek bátorítóak! A monográfusnak támasza lehet Lator László, Szilágyi Márton és Lengyel Balázs kötetben megjelent esszéje, illetve az ÉGTÁJAK CÉLKERESZTJÉN és a BEAVATÁSOK bírálatai, valamint az aktuális kötetrecenziók gondolatai. De ki tudja: lehet-e a sokszínű és változó minőségű értékeléseket monográfiává formálni? A vélemények szintézise valódi képet ad-e? A következőkben megkísérlem vázlatosan (s remélhetően tartalomjegyzék-szerűen) „befogni” az életművet.

A BAKA-MONOGRÁFIA TERVEZETE

1.0. A KEZDETEK – 1956-TÓL 1969-IG, A FOLYÓIRATKÖZLÉSIG

- 1.1. A családi környezet
- 1.2. Az általános iskola
- 1.3. A középiskola
- 1.4. A hadsereg és a baloldali gondolkodás
- 1.5. Az egyetemi évek
- 1.6. Megjelenés a folyóiratokban

2.0. AZ INDULÁS NEHÉZSÉGEI – 1969-TÓL 1974-IG, A KÖTETTERVIG; MAGDOLNA–ZÁPOR 1975.

- 2.1. Mit jelent induló költőnek lenni
- 2.2. A kritika szerepe és jelentősége Baka kibontakozásában
- 2.3. A költő és az értelmiségi mozgalmak
- 2.4. A kötet
- 2.5. Az élethelyzet változásai

- 3.0. A SAJÁTOS KÖLTŐI HANG KIMUNKÁLÁSA – 1973-TÓL 1983-IG:
TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM 1981., DÖBLING 1985.,
- 3.1. Élet-konfliktusok és költői vetületük
- 3.2. A szekszárdi évek
- 3.3. A szegedi elhelyezkedés
- 3.4. A költő viszonya a korszak irodalmi életének kérdéseivel – a sajátos költői vonások tudatosulása
- 3.5. A kötet
- 3.6. Az élethelyzet változásai
- 3.7. A kötet
- 3.8. Az élethelyzet változásai
- 4.0. ELSŐ KÖZJÁTÉK: AZ EPIKA ÉS A DRÁMA KÍSÉRLETEI (1979-1985 KÖZÖTT)
- 4.1. Előzmények: CHE és A KŐEVŐ című darabjai – Merő Béla és Baka Istvánné emlékezései
- 4.2. 1979.: A Város és az Idegen
- 4.3. 1979.: Transzcendens etűd – 1980.: A völgy felett lebegő lány
- 4.4. 1980.: Vasárnap délután – Isten a városban 1993.
- 4.5. 1980.: Szekszárdi mise
- 4.6. A kötet
- 4.7. 1983.: Margit
- 4.8. 1984.: A kisfiú és a vámpírok – A korintoshi menyasszony 1988.
- 4.9. 1984.: Én, Thészeusz
- 4.10. A kötet
- 4.11. Az élethelyzet változásai
- 5.0. MÁSODIK KÖZJÁTÉK: A FORDÍTÓ – AZ 1980-AS ÉVEK
- 5.1. A fordítás elméleti megközelítése
- 5.2. A fordítandó szerzőkkel és nyelvekkel kialakuló kapcsolata
- 5.3. A kiadóval való kapcsolata – Emlékezések
- 5.4. A fordított szerzők megközelítése
- 5.5. A fordítások jelentősége (Az értékelést másokra hagynám)
- 6.0. A KÖLTŐI KITELJESEDÉS: 1983-TÓL 1989-IG;
AZ ÉGTÁJAK CÉLKERESZTJÉN 1990.

- 6.1. Az élethelyzet változásai
 - 6.2. Az elismerés lépcsői és hatásuk a művekre
 - 6.3. A kötet
 - 6.4. A korszakértékelések és Baka István
- 7.0. SZEREPJÁTÉKOK: YORICK, PEHOTNIJ, MÁSOK: 1990-1993;
FARKASOK ÓRÁJA 1992., SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA 1994.
- 7.1. Az élethelyzet változásai
 - 7.2. Kiútkeresés és megújulási kísérlet – evokáció és szerep
 - 7.3. A kötet
 - 7.4. Az élethelyzet változásai
 - 7.5. A kötet
 - 7.6. Az élethelyzet változásai
 - 7.7. A korszakértékelések és Baka István
- 8.0. HARMADIK KÖZJÁTÉK: AZ ESSZÉTŐL A TÁRCÁKIG – AZ 1990-ES ÉVEK
- 8.1. Új helyzetek az irodalmi életben
 - 8.2. A tárcaíró
 - 8.3. Az újak útjának egyengetése
 - 8.4. Népszerűsítő tevékenység
 - 8.5. Az oktató költő – Baka a JATE-n
 - 8.6. Baka és a színház
- 9.0. MEGÚJULÁS ÉS LEZÁRÁS: A BETEGSÉG VERSEI – 1993-1995.
SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA 1994.;
NOVEMBER ANGYALÁHOZ 1995.
- 9.1. Az élethelyzet változása
 - 9.2. A betegség-versek: bezártság és kiteljesedés
 - 9.3. A kötet
 - 9.4. Az élethelyzet változásai
 - 9.5. A kötet
 - 9.6. Az alkalmi versek
 - 9.7. A fordítások szerepe és jelentősége
 - 9.8. A költő halála

10.0. A ZÁRÓKÖTET: TÁJKÉP FOHÁSSZAL 1996.

10.1. A kötet

10.2. Az aktualitás kérdése – viszonya az előbbi kötetekhez

10.3. A Baka-életmű értékelése

10.4. A korszakértékelések és Baka István

10.5. Baka hatása más szerzőkre

A lámpa fényénél

A tervezet természetesen nem több önmagánál. Hogy megszülessen, ahhoz nemcsak időre van szükség, hanem arra is, hogy meginduljon az életműkiadás. Reméljük, lesz olyan kiadó, aki föl vállalja az összegyűjtött (és kötetben eddig meg nem jelent) versek kiadását éppen úgy, mint az összegyűjtött prózai és drámai munkákét vagy az összegyűjtött fordításokét. Abban is bizakodunk, hogy az eddigi recenzioók, esszék és tanulmányok mellett újabb feldolgozásokat, cikkeket és dolgozatokat is olvashatunk! S hisszük azt is, hogy sajtó alá kerülnek majd az életrajzi vonatkozások is! Ha nem is tudjuk majd megvárni az összest, de reméljük: akad majd beépíteni való adat sok, mely pontosabbá teheti Baka-képünket. A készülő monográfia mellett megszületik majd a Baka-művek kronológiája és bibliográfiája, s nem kell sokat várni az életrajzra sem! A költő, akit merészen nevezhetek csak barátomnak, mert inkább jó ismerősöm, kollégám és munkatársam volt (sajátos csak az volt viszonyunkban, hogy én az életművében bányászkoztam); akivel csak az utolsó években kerültem abba a közeli kapcsolatba, hogy kialakulhatott volna barátságunk (s ennek az időnek az elszalasztott lehetősége sokkal visszavonhatatlanabbul zárul rá az emlékekre, mint bármi más); a költő (talán elfogódottságomat oldandó) ugratásként monográfusának nevezett. Soha nem hittem, hogy a tréfa valósággá válik; hogy olyan adóssággá növekedik, amellyel nemcsak szembesülni kell, hanem amelyet be is kell váltani.

Ma sem tudom elfeledni a torkot szorító és gyomort remegtető érzést, amellyel fölkerestem mindannyiszor, táskámban, hátzszakomban, szatyromban recenzioó, ötletthalmaz, előadás kéziratával, hiszen magyartanárként tudtam: a jelen egyik legnagyobb költőjéhez igyekszem. Mit fog szólni? – s közben tudtam, hogy sosem bírál, egyet nem értése is segítség; de ha a Molnár utcai lépcsőkön dobogok, akkor ismét és újra érzem ugyanezt.

Ma is látom megcsillanni szemüvegén a fényt, miközben arra vár, hogy mit mondok az éppen elkészült versre, fordításra – nem a bírálót látta bennem, hanem a potenciális, az elfogultságon felülemelkedni képes befogadót –, s próbálom megfogalmazni a mű kiváltotta élményt.

Többé se bátorítást, se kritikát nem kaphatok tőle, magamra maradok kételyekkel, melyek talán lehetlenné teszik, tehetik a fenti tervezet valóra váltását. Talán túlságosan ismerem képességeimet ahhoz, hogy ekkora fába vágjam a fejszét. Ugyanakkor szinte hallom biztatását is (s naponta előfordul, hogy rá emlékeztem egy elsiető járókelő), mert nem a költői, emberi hiúság miatt biztatott arra, hogy dolgozzam, gondolkodjam – pedig érthető lett volna –, hanem azzal az óvó, baráti szeretettel, amely talán sejtette: ezzel is önmagam keresem. Azért is volt hajlandó segíteni a hozzá és művéhez kapcsolódó munkákban (pedig mennyire ódzkodott az önmagyarázkodástól!), mert hitte: tanárnak, embernek leszek jobb, más, ha szakba tudom önteni gondolataimat, meg tudom formálni a világról alkotott véleményemet.

Meg kell írnom ezt a monográfiát, olyanra, amilyenre, mert tartozom ezzel. Tartozom nemcsak neked, István, hanem minden eddigi és eljövendő olvasódnak, hogy tükörből is téged lássanak, hogy a feldolgozásból is te magasodj eléjük. Ha meg tudom tenni, akkor ennyit meg kell tennem. S nemcsak nekem! Írjuk meg mindannyian a maga Baka-képünket – ha száz születik is! A művet halhatatlanná ugyan az olvasók csiszolják – hosszú századok alatt –, de az irodalomtörténésznek a szerepe van ennyire fontos. Ha mi elhallgatunk – őrzők a strázsán –, akkor a könyvespolcok porába hull az életmű. Ne várjuk meg az újra-felfedezést! Ha jönnek is Kolumbuszok, miért essen ki nemzedékek tudatából a költő és műve? Támogassuk a kutatókat, bátorítsuk a fiatalokat, hozzunk létre társaságot és/vagy alapítványt: tegyünk meg mindent azért, hogy a szekszárdi – szegedi költő mindenkor mindannyiunké lehessen!